

ՊԻՈՆ ՀԱԿՈՐՅԱՆ*Բանասիրական գիտությունների դոկտոր***Գ. ՍՈՒՆԴՈՒԿՅԱՆՑԻ ՆԵՐՈՍԸ՝ ՍԱՂՄՈՍԻ
«ՄԵԿՆԻՉ»**

Աստվածաշունչ մատյանները հայոց դպրության սկզբնավորման ժամանակներից մուտք են գործել մեր կյանքի մեջ և խոր հետք թողել հայ մարդու աշխարհայեցողության վրա: Գրքերից մի քանիսը, ինչպես Ավետարան, Գիրք Առակաց, Սաղմոսք Դավթի, ծառայել են գրաճանաչության և մայրենի լեզվի ուսուցման ձեռնարկներ, ուրիշները՝ հոգեշահ ընթերցանության նյութ և իմաստություններ քաղելու անսպառ աղբյուր: Հայոց հին ու միջնադարյան մատենագրության, նաև նոր գրականության էջերն առատ են Սուրբ Գրքից քաղված խորիմաստ արտահայտություններով և բնութագրումներով, ըստ որում՝ շատերն անհասցե, թաքնված մեջբերումների ձևով, որովհետև ինչը ժամանակակից ընթերցող-ուսումնասիրողներին առեղծված ու խորհրդավոր է թվում, հների համար ծանոթ տեղիներ էին, կես խոսքից հասկանալի: Հին դպրոցը նորավարժներին պարտադիր կարգով ուսուցանում էր այդ գրքերը: Հիշենք գեթ 1825 թ. Տփղիսում տպագրված «Հեգ Սաղմոսք կամ Առաջին կանոն Սաղմոսի հեգենայիւք հատուածեալ» գիրքը, որով գրաճանաչություն էին սովորում Ներսիսյան դպրոցի աշակերտները, նույն քաղաքի այլ դպրոցների աշակերտներ, հետագայում նաև Գ. Սունդուկյանցը: Մեր սերունդը, ընդհակառակը, իշխանությունների պարտադրանքով անհաղորդ մնաց հոգին ու միտքն ազնվացնող այդ սուրբ մատյաններին և հին բնագրերն ուսումնասիրելու ընթացքում երբեմն կանգնում է անհաղթահարելի դժվարությունների առջև՝ չկարողանալով ինքնուրույն կամ քաղված մտքերը տարբերել միմյանցից: Քիչ չեն դեպքերը նաև, երբ միևնույն գրական երկում սուրբգրային աղբյուրներից վկայակոչումներ են անում և՛ հեղինակները, և՛ նրանց հերոսները՝ անգամ չակնարկելով, թե ում են պատկանում դրանք, և,

մեղմ ասած, յուրացնում կամ միանգամայն հակառակ իմաստ հաղորդում: Այդպիսի մի թաքնված վկայակոչման մասին է մեր ասելիքը:

Գ. Սունդուկյանցի «Խաթաբալա» կատակերգության մեջ արագորեն իրար հաջորդող դիպվածների շարքն առաջ է բերել անասելի շփոթ ու թյուրիմացություններ: Չունենալով հստակ պատկերացում կատարվածի և խոսակցի դիտավորությունների մասին՝ նրա հերոսներն իրենց միջամտություններով ու խորհուրդներով ավելի են շիկացնում մթնոլորտը: Միակ զգաստ անձը փորձված վաճառական Գարասիմ Յակուլիչ Ջամբախով-Կարապետն է, որը հենց սկզբից հասկանալով, թե իրականում ինչ է կատարվել, աշխատում է օգուտ քաղել ստեղծված իրավիճակից և ավարտին հասցնել իր առջև ծառացած ծանրագույն խնդիրը՝ բնավ չմտածելով, որ աշխարհի ու մարդկանց մասին իր կարծրացած պատկերացումներն արդեն հնացել են: Ո՞րն է Ջամբախովի աշխարհաճանաչության հիմքը. կատագերգության երկրորդ գործողության մեջ (Տեսիլ է) Իսայու հետ սրտաբաց զրույց սկսելով առտնին փոխհարաբերությունների ընթացքում աշխարհում թագավորող կեղծիքի ու խաբեության շուրջ («Աբա քիզ իմ հարցնում, էս մեր քախկումը վուր մեկ մեկու չըլին խափում, մեկ օր կա՞նա մարթապրիլ...») և ստանալով խոսակցի ցանկալի պատասխանը («Սուտ կի չէ, դուրթ իս ասում, Գարասիմ Յակուլիչ»), իսկ վերջում էլ փոճելով բնութագրել ընդհանրապես մարդուն՝ Ջամբախով-Կարապետը միտքը եզրափակում է մի անանուն իմաստունի դիպուկ խոսքերով, որոնք իր ու իր նմանների սրտից բխած լինեին կարծես.

Իսայի

Խուրը վուր փիքր իմ անում, ախպեր, է՛, դուրթ վուր դրուստ մարթ խիստ քիչ կա միր քախկումը:

Կարապետ

Հա՛, Իսայի ջան, 'ես էլ էտ եմ ասում, է՛, վուր ամեն բանումը խափում ինք ու խափում ինք: Ուտելումը, խմելումը, հաքնելումը, մե խոսկով՝ նստում ինք թե վիր ինք կենում, պառկում ինք թե ման ինք գալի, լալիս ինք թե ծիծաղում, դիփ խափում ինք, խափում ինք ու խափում. մենք էլ դիփ խափած ինք ու խափած: Գլխենեն ինչրու վուտը սուտ է էս աշխարքը. «'ես ասացի ի զարմանալի իմում, ասում է, թե ամենայն մարթ սուտ է, թե կ'ոսէ»:

Իսայի

Վա՛յ միր միխկը, էտ խոմ էտենց է ու էտենց:

Կարապետ

Պրծավ, գնա՛ց...¹

Եզրահանգումը՝ «'Ես ասացի ի զարմանալի իմուն... թե ամենայն մարթ սուտ է, կ'ոսէ», ճիշտ որ ուշագրավ է և լուրջ խորհրդածությունների առիթ ծառայող, միայն թե անհասկանալի են մնում և՛ «զարմացողը», և՛ «ասողը»։ Սունդուկյանցի հերոսի եզրահանգումներն են դրանք, թե՞ ընդհանրապես ժողովրդի պատկերացումը մարդու մասին, գուցե որևէ իմաստունի՞, սրբի՞ կամ մարգարեի՞,- մնում է անհասկանալի:

Մեծ թատերագետի կյանքի և ստեղծագործության հետազոտողները, նաև նրա երկերի ակադեմիական հրատարակության ծանոթագրողը շրջանցել են այս հարցը՝ չունենալով պատշաճ ասելիք կամ գոհացուցիչ պատասխան, մինչդեռ, ինչպես քննության հենց սկզբից էլ կարծում էինք, գործ ունենք թաքնված մեջբերման հետ՝ ընտրված միանգամայն տեղին ու մեծ վարպետությամբ և հնարավորություն տալով միաժամանակ թափանցելու այն օգտագործողի հոգեբանության մեջ։ Ողջ երկխոսությունը հերոսի դավանած ճշմարտության անառարկելիությունը հաստատելուն է ծառայում:

Սունդուկյանցը սովորաբար, այլ առիթներով, երբ վկայակոչում էր այլոց խոսքերը, մատնանշում էր աղբյուրը, բայց այս դեպքում զարմանալիորեն լռում է՝ անուղղակիորեն հասկացնելով, որ աղբյուրը հեղինակավոր ու հանրահայտ է ընթերցող լայն շրջաններին և թիֆլիսահայ իրականությանը։ Քանի որ այդ խոսքերը լսվում են վաճառականական խավի ներկայացուցչի շուրթերից, տեսնենք, թե ինչ սկզբնաղբյուրներ կարող էին մատչելի լինել նրան:

Անցած դարերում, նաև թիֆլիսահայ միջավայրում, սիրված ու տարածված էր և հոգեշահ ընթերցանության նյութ էր ծառայում գրքերի

¹ Պ. ԷսթԻմոն՝ *Écarts*, Գ. Սունդուկյանի *Պրծավ, գնա՛ց*, Ֆ. Նիժի, Ն. 1, 1951, չ. 70:

մի ամբողջ շարք՝ «Պատմություն պղնձե քաղաքի», «Վարք Աղեքսանդրի», Խիկարի խրատներ, Ավետարան, Առակք Սողոմոնի, Ժողովող, Իմաստություն Սողոմոնի, Սաղմոսք Դավթի և այլն: Սերնդից սերունդ փոխանցվող հնոց խոսքերն էլ չեն բացառվում, բայց բանահյուսական ժողովածուների քննությունն արդյունք չտվեց: Մնում էր ուշադրությամբ վերընթերցել հիշված գրքերը: Հաջորդաբար ծանոթանալով դրանց հետ և հասնելով Դավթի Սաղմոսներին, հարցի պատասխանը դեռ չգտած՝ ստիպված եղանք մեր որոնումները հետաձգել ավելի հարմար ժամանակների, որովհետև անհետաձգելի այլ գործեր հնարավորություն չէին տալիս մեր հետաքրքրասիրությունը բավարարելու մասին մտածելու:

1978թ. սեպտեմբերի 12-ին (թե՞ 13-ին) Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, երջանկահիշատակ Վազգեն Առաջինն ինձ վստահեց զեկուցում պատրաստել Արևելյան Հայաստանը Ռուսաստանի հովանավորության տակ անցնելու կռիվներում Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի և հայ հոգևորականության խաղացած դերի մասին: Նյութերի ուսումնասիրության ընթացքում մի քանի անհրաժեշտ քաղվածքի համար հարկ զգացվեց վերընթերցելու Դավթի Սաղմոսները, և, օ՛հ անակնկալ, ճժե Սաղմոսի հենց սկզբում իմ ուշադրությունը գրավեցին Չամբախովի եզրահանգմանն ազդակ ու աղբյուր ծառայած խոսքերը.

«Հաւատացի, զոր և խօսեցայ, և ես խոնարի եղէ յոյժ: Ես ասացի ի զարմանալ իմում, թէ ամենայն մարդ սուտ է: Զի՞նչ տաց տրիտուր Տեառն ընդ ամենայնի, զոր և ետ ինձ...»:

Սունդուկյանցի հերոսը բառացի կրկնելով Սաղմոսարանի խոսքերը և իր կողմից ավելացնելով միայն երկու բառ՝ «ասում է» և «կ'ոսէ», ծառայեցրել է դրանք այլ նպատակի, որովհետև իր մտածողությամբ և գործելակերպով արմատապես տարբերվում էր Սաղմոսի հեղինակից. 115-րդ Սաղմոսի մեջ խորհրդածողը հավատացյալ ու աստվածավախ մարդն է, «խաթաբալա» կատակերգության մեջ՝ խարդախ ու հաշվենկատ առևտրականը, որը ոչ ոքի չի խնայում՝ ո՛չ օտարին, ո՛չ բարեկամին և ո՛չ էլ հարազատ դստերը: Իր կյանքի ծանրագույն պահերին, կարիքի ու զրկանքների մեջ՝ Սաղմոսի հեղինակը երևի թե ինչ-որ ժամանակ աջակցություն է ակնկալել մարդկանցից, բայց և, գրեթե միշտ, բախվելով ստի ու խաբեության հետ՝ իր կարծիքը կազմել մարդու մասին ընդհանրապես. նրա վրա հույս դնելը խաբկանք է և ունայն ձգտում: «Խաթաբալայի» հերոսը նման երկմտանք չի ապրել.

Ժամանակ բոլորն էլ խաբում են իրար՝ համոզված լինելով, որ եթե ինքը չես խաբում, միևնույն է, ուրիշները կխաբեն քեզ: Նման պայմաններում ստելը դառնում է անխուսափելի և գոյությունը պահելու միակ ճանապարհը: Ուրեմն՝ առանց երկմտանքի և հանգիստ խղճով արա այն, ինչ բոլորն են անում, ինչպես բոլորն են վարվում: Դարերի իմաստությունը ևս այդ է հաստատում. «Ամենայն մարդ սուտ է...»:

Սաղմոսների գիրքը բանաստեղծությունների ժողովածու է, ուր ընդգրկված են փառաբանական երգեր, գովաբանական մաղթանքներ, ներբողներ ու աղոթքներ, քնարական մրմունջներ, որոնց հեղինակներն են հին աշխարհի նշանավոր բանաստեղծ-իմաստասերները՝ Դավիթը, Սողոմոնը, Ասափը, Կորիսի որդիները, նաև ուրիշներ ու Անանուններ: Անձնական ընկալումները չեն բացառվում նրանցում: Այս ճժԵ Սաղմոսի Անանուն հեղինակը միմյանց հակադրելով հուսո երկու հանգրվան՝ մարդուն և Աստծուն, ի նկատի առնելով այլազան մեղքերից ու երկրային գայթակղություններից իրեն զերծ պահելու մարդու անկարողությունը՝ օգնություն ու ակնկալություն է փնտրում միայն ու միայն Աստուծո մոտ: Վերջինս, սակայն, չպետք է ուղղակի ձևով հասկանալ. Աստվածաշունչ մատյաններում ոչ քիչ խոսք ու զրույց կա նաև առաքինի կյանքով ապրող և բարի գործերով փայլող մարդկանց մասին, որոնք իրենց անձն ու վաստակը տրամադրում են աստվածահաճո գործերին՝ կյանքից հեռանալով բարի համբավ թողած: Այս է, որ ըմբռնելի է Սունդուկյանցի հերոսներին: Հոգով աղքատները, հեզերը, սրտով մաքուրները, արդարության ծարավիները, արդարության համար հալածվողները, խաղաղարարները հենց այն ընտրյալներն են, որոնց Դավթի Սաղմոսներից դարեր հետո երանի էր տալիս Հիսուս Քրիստոս: